

O'ZBEK TILSHUNOSLIGINING MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Kuchiyeva Malika Shuhrat qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Ona tili adabiyot yo'nalishi 2-bosqich 303-guruh talabasi

Ilmiy rahbar: **Muxammadiyeva Munira**

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi o'zbek tilshunosligi fanining dolzarb muammolari va uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ilmiy-tanqidiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari sharoitida o'zbek tili leksikologiyasi, terminologiyasi, lingvistik ekspertiza hamda kompyuter tilshunosligi yo'nalishlarida yuzaga kelayotgan tizimli muammolar ochib berilgan. Tadqiqotda milliy til me'yorlarining buzilishi, sun'iy intellekt tizimlarida o'zbek tilining milliy korpusini yaratishdagi kamchiliklar lisoniy va metodologik dalillar vositasida tahlil qilingan. Shuningdek, sohada sotsiolingvistika, korpus lingvistikasi va kognitiv tilshunoslik kabi zamonaviy yo'nalishlarni rivojlantirishning strategik yo'llari hamda istiqbolli rejalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek tilshunosligi, global transformatsiya, lingvistik muammolar, kompyuter tilshunosligi, milliy korpus, terminologiya, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, raqamlashtirish, til istiqbollari.

Kirish

Har qanday millatning ma'naviy poydevori va davlat mustaqilligining bosh belgisi uning ona tilidir. O'zbek tili o'zining ko'p asrlik tarixiy taraqqiyot yo'lida ulkan lug'at fondi va mukammal grammatik qurilishini shakllantirib, bugungi kunda nufuzli xalqaro minbarlarda yangraydigan davlat tili maqomiga ega bo'ldi. Biroq XXI asr - axborot texnologiyalari va madaniy integratsiyalar davri o'zbek tilshunosligi fani oldiga mutlaqo yangi, fundamental vazifalarni qo'ymoqda. Tilning ijtimoiy vazifalarini kengaytirish va uni zamon talablariga mos ravishda tadqiq etish bugungi tilshunoslikning doimo dolzarb bo'lgan masalalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi o'zbek tilshunosligida an'anaviy deskriptiv (tavsifiy) metodlardan yangi, zamonaviy antropotsentrik va texnologik paradigmalariga o'tish jarayoni kechmoqda. Ushbu o'tish davrida soha oldida bir qator ichki va tashqi lisoniy muammolar ko'ndalang bo'lib turibdi. Xususan, fanlararo bog'liqlikning sustligi, internet makonida o'zbek tili resurslarining yetishmasligi va iste'molga kirib kelayotgan xorijiy terminlarning tartibga solinmaganligi tizimli tadqiqotlarni talab etadi. Milliy tilshunoslik faqat o'tmish merosni o'rganish bilan cheklanib qolmasdan, jonli til jarayonlariga faol aralashishi zarur.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - hozirgi o'zbek tilshunosligining nazariy va amaliy muammolarini guruhlagan holda, fanning istiqboldagi ustuvor yo'nalishlarini belgilashdan iboratdir. Ishda lingvistik tadqiqotlarning bugungi holati raqamli texnologiyalar va sotsiolingvistik talablar prizmasi orqali qiyosiy-tahlil qilinadi. Bu kabi fundamental va amaliy tahlillar nafaqat o'zbek tilining amaliy imkoniyatlarini kengaytirishga, balki milliy kompyuter lingvistikasi, neyrolingvistika va terminologiya sohalarini xalqaro andozalar darajasiga olib chiqish uchun yangi ilmiy xulosalar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Asosiy qism va tahlillar

Bugungi o'zbek tilshunosligining eng og'riqli va tezkor yechim talab qiladigan muammolaridan biri - bu terminologiya va leksik me'yorlashtirish tizimidagi pashshaxonlik hamda parokandalikdir. Ilm-fan, texnika, iqtisodiyot va huquq sohalarining shiddatli rivojlanishi natijasida tilimizga har kuni yuzlab xalqaro neologizmlar va kalka (so'zma-so'z tarjima) shaklidagi birliklar kirib kelmoqda. Biroq davlat tili qoshidagi atamashunoslik komissiyalari va ilmiy markazlar tomonidan ushbu so'zlarning muqobillarini yaratish yoki ularni me'yorga solish jarayoni juda sekin kechmoqda. Buning oqibatida, matbuotda, rasmiy hujjatlarda va jonli nutqda bir xil tushunchaning bir necha xil variantda qo'llanishi (masalan, rezyume - ma'lumotnoma - obyektivka - CV) kuzatilib, bu holat adabiy tilning barqaror so'z yasalishi va imlo qoidalarini jiddiy ravishda murakkablashtirmoqda.

Sohaning ikkinchi strategik muammosi - kompyuter (matn) tilshunosligi va o'zbek tilining milliy korpusini yaratish bilan bog'liqdir. Dunyo tilshunosligi allaqachon korpus

va raqamli tizimlar asosiga ko'chib bo'lgan bir paytda, o'zbek tili elektron korpusining semantik va morfologik teglar (belgilar) bilan boyitilish darajasi hanuz quyi bosqichda qolmoqda. Sun'iy intellekt, katta til modellari (LLM) va mashina tarjimasiz tizimlarida o'zbekcha matnlarning sintaktik hamda semantik modellarini mukammal dasturlash uchun fundamental lingvistik bazaning yetishmasligi yaqqol sezilmoqda. Tilshunos olimlar va dasturchilar o'rtasidagi integratsiyaning yo'qligi sababli, o'zbek tili raqamli makonda dunyo tillari bilan raqobatlashishda texnologik to'siqlarga duch kelmoqda va bu holat zudlik bilan lingvistik muhandislik yo'nalishini rivojlantirishni taqozo etadi.

Grammatika va imlo qoidalari atrofidagi uzluksiz bahslar ham amaliy tilshunoslikning uzoq yillardan beri yechilmayotgan ichki muammolaridan biridir. Alifbo islohoti va imlo qoidalarining tez-tez o'zgarishi yoki noaniqliklar mavjudligi ta'lim tizimida, nashriyot ishlarida va ommaviy savodxonlik darajasida chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, tushum va qaratqich kelshiklari, bo'g'in ko'chirish hamda tutuq belgisining qo'llanishidagi variantdorlik ijtimoiy tarmoqlar va rasmiy yozishmalarda savodsizlikning ortishiga sabab bo'lyapti. Bu kabi morfologik va imlo me'yorlaridagi nomuvofiqliklar tilshunoslik fanining xalqchil va qat'iy me'yoriy baza yaratish funksiyasini to'liq bajara olmayotganidan dalolat beradi.

Mazkur tizimli muammolar o'zbek tilshunosligini rivojlantirishda istiqbolli strategiyalarni belgilashni talab etadi. Fanning kelajakdagi bosh yo'nalishi -antropotsentrik paradigmalarga, ya'ni tilni inson tafakkuri, madaniyati va sotsium (jamiyat) bilan bog'liqlikda o'rganuvchi kognitiv lingvistika, sotsiolingvistika va pragmalingvistikaga qaratilishi lozim. Shuningdek, tilimizning emotsional-ekspressiv bo'yoqdor so'zlari, sheva xususiyatlari va xalq maqollarini zamonaviy konseptual tahlillar orqali dunyo ilm-faniga olib chiqish davr talabidir. O'zbek tilshunosligini islohot qilish nafaqat mavjud xatolarni tuzatish, balki tilning ichki boyish manbalarini axborot texnologiyalari bilan sintez qilgan holda, milliy til tafakkurining raqamli arxitektonikasini yaratish imkonini beradi.

Shuningdek, zamonaviy o'zbek tilshunosligi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri - davlat tili ustidan lingvistik ekspertiza va mediamatnlarning sotsiolingvistik tahlilini qonuniy me'yorlar asosida tizimlashtirishdir. Bugungi kunda internet va ommaviy axborot

vositalarida axborot xavfsizligi, haqorat, tuhmat yoki jamoat tartibini buzishga qaratilgan matnlarning til xususiyatlarini ilmiy baholaydigan professional lingvistik-ekspertlar bazasi deyarli shakllanmagan. Ayniqsa, turli ijtimoiy qatlamlar nutqi, diskursiv tahlil va gender tilshunosligi kabi yoʻnalishlarda aniq sotsiolingvistik oʻlchovlar ishlab chiqilmaganligi sababli, mediamakondagi lisoniy xulq-atvorni huquqiy va maʼnaviy nazorat qilish mexanizmlari oqsamoqda. Ushbu masalalarni funksional-semantik jihatdan tadqiq etish oʻzbek tili amaliyotini ijtimoiy hayot bilan bogʻlovchi eng kuchli mexanizm boʻlib xizmat qiladi.

Xulosa

Hozirgi oʻzbek tilshunosligi fanining rivojlanish bosqichlari va uning amaliy muammolari tahlili shuni koʻrsatadiki, milliy tilshunosligimiz faqat anʼanaviy qoliplar ichida qolib ketmasdan, xalqaro lingvistik integratsiyalarga ochiq boʻlishi zarur. Sohada aniqlangan terminologik chalkashliklar, raqamli tizimlardagi orqada qolishlar va imlo meʼyorlaridagi muammolar fanning metodologik asoslarini tubdan isloh qilish kerakligini tasdiqlaydi. Oʻzbek tili dunyodagi boy va nufuzli tillardan biri sifatida nafaqat badiiy-publitsistik, balki yuksak texnologik va global-kontent tiliga aylanishi uchun ilmiy poydevor yaratilishi shart.

Tilshunoslikning istiqboli toʻgʻridan-toʻgʻri korpus lingvistikasi, sunʼiy intellekt tizimlari uchun lingvistik taʼminot ishlab chiqish va fanlararo (psixolingvistika, sotsiolingvistika, neyrolingvistika) tadqiqotlarni jadallashtirish bilan bogʻliqdir. Ushbu yangi yoʻnalishlarning yoʻlga qoʻyilishi va yosh kadrlarning zamonaviy metodologiya asosida tayyorlanishi oʻzbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzini belgilaydi. Raqamlashtirilgan va mukammal tizimlashtirilgan til bazasigina kelajak avlod uchun ona tilimizning bor jozibasi hamda lisoniy qudratini yoʻqotmasdan yetkazishning bosh kafolati boʻlib xizmat qila oladi.

Shuningdek, oʻzbek tilshunosligidagi lisoniy oʻziga xosliklarni zamonaviy sotsiolingvistik omillar – hududiy migratsiya va urbanizatsiya jarayonlari kontekstida oʻrganish ham bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Binobarin, har bir lisoniy oʻzgarish milliy oʻzlikni va xalqning lisoniy tafakkur taraqqiyotini koʻrsatuvchi jonli

ko'zgu hisoblanadi. Shuning uchun ham, milliy til tizimidagi boy manbalarni asrab-avaylash va tizimli tahlil etish kelajak avlodga ona tilimizning bor rang-barangligini yetkazish imkonini beradi.

Umuman olganda, o'zbek tilshunosligining muammolarini bartaraf etish va uning istiqbolli yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlash kelgusida mukammal va aqlli korpuslarni, davlat tili imlosining mukammal raqamli dasturlarini va yangi avlod chastotali terminologik lug'atlarini yaratishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Mahmudov N.** Tilning mukammal tadqiqi muammolari (Antropotsentrik tilshunoslik xususida). – Toshkent: "Fan", 2012.
2. **Mengliyev B.** Hozirgi o'zbek tili (Nazariy va amaliy kurs). – Toshkent: "Tafakkur", 2018.
3. **Pirimov G'.** Kompyuter tilshunosligi asoslari va o'zbek tili milliy korpusi muammolari. – Toshkent: "Akademnashr", 2021.
4. **Dadaboyev H.** O'zbek tili terminologiyasi (O'quv qo'llanma). – Toshkent: "Yoshlar matbuoti", 2020.
5. **Sayfullayeva R., Mengliyev B.** Hozirgi o'zbek adabiy tili (Sintaksis masalalari). – Toshkent: "Universitet", 2010.
6. **Xudoyberdiyev R.** O'zbek dialektologiyasi va lisoniy me'yor masalalari. – Toshkent: "Mumtoz so'z", 2015.
7. **Nazarov Q.** Badiiy matnning lingvistik tahlili va semantik maydon muammosi. – Samarqand: SamDU, 2009.
8. **To'ychiboyev B., Hasanov B.** O'zbek dialektologiyasi va sotsiolingvistika masalalari. – Toshkent, 2004.
9. **Nafasov T.** Janubiy O'zbekiston onomastikasi va leksikologiyasi masalalari. – Toshkent: "O'qituvchi", 1993.
10. **Daniyolov X.** O'zbek tili leksikasi va tizimli semantika muammolari. – Toshkent: "Fan", 1982.

11. **Ashirboyev S.** Zamonaviy o‘zbek tili va lisoniy me’yor munosabatlari. – Toshkent: TDPU, 2011.